

مکتب علم

دانشگاه شمال

دانشکده علوم انسانی و اجتماعی

پایان نامه جهت اخذ مدرک کارشناسی ارشد (M.A)

رشته حقوق گرایش حقوق جزاء و جرم شناسی

عنوان:

تبیین و بررسی جرائم اقتصادی موضوع افساد فی الارض در حقوق

ایران

نگارش:

میثم فتوحی

استاد راهنما:

دکتر حسین رنجبر

استاد مشاور:

دکتر سید هادی پژومان

شهریور ۱۳۹۸

به نام خدا

تعهد نامه اصالت اثر

تاریخ

اینجانب میثم فتوحی متعهد می‌شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب تحت نظارت و راهنمایی اساتید دانشگاه شمال بوده و به دستاوردهای دیگران که در این پژوهش از آنها استفاده شده است مطابق مقررات و روال متعارف ارجاع و در فهرست منابع و مآخذ ذکر گردیده است. این پایان نامه قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نگردیده است.

در صورت اثبات تخلف در هر زمان، مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه از درجه اعتبار ساقط بوده و دانشگاه حق پیگیری قانونی خواهد داشت.

کلیه نتایج و حقوق حاصل از این پایان نامه متعلق به دانشگاه شمال می‌باشد. هرگونه استفاده از نتایج علمی و عملی، واگذاری اطلاعات به دیگران یا چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه و اقتباس از این پایان نامه بدون موافقت کتبی دانشگاه شمال ممنوع است. نقل مطالب با ذکر مآخذ بلامانع است.

نام و نام خانوادگی دانشجو: میثم فتوحی

امضا و تاریخ:

ارزشیابی نهایی پایان نامه

نام و نام خانوادگی دانشجو: میثم فتوحی شماره دانشجویی ۹۶۱۲۳۶۰۳۷ مقطع: کارشناسی ارشد

عنوان پایان نامه:

تبیین و بررسی جرایم اقتصادی موضوع افساد فی الارض در حقوق ایران

تاریخ دفاع: ۱۳۹۸/۶/۲۶

ارزشیابی پایان نامه:

عالی بسیار خوب خوب قابل قبول غیرقابل قبول

نمره پایان نامه بدون نمره مقاله: (به عدد) ۱۷/۸ ..... (به حروف) هجده و هشتم

نمره نهایی پایان نامه: (به عدد) ۱۱ ..... (به حروف) یازده

هیات داوران:

امضاء:

استاد راهنما: جناب آقای دکتر حسین رنجبر

امضاء:

استاد مشاور: جناب آقای دکتر سید هادی پژومان

امضاء:

استاد مدعو: جناب آقای دکتر یوسف نورائی

امضاء:

نماینده تحصیلات تکمیلی: جناب آقای دکتر یوسف نورائی

آمل، کیلومتر ۵ جاده هراز، سه راهی امامزاده عبدالله، ص پ ۷۳۱ تلفن: ۲۲۰۳۷۱۰ و ۰۱۲۱ ۲۱۲ ۲۷۲۰-۱ (۰۱۲۱) ۲۲۰۳۷۵۵ (۰۱۲۱)

Add: 5th km of Haraz Road, P.O.Box 731, Amol, Iran Fax: +98 (121) 220 37 55

WWW: www.ehamol.ac.ir Email: info@ehamol.ac.ir Tel: +98 (121) 220 37 40 212 27 20.1

اگر شایسته تقدیم باشد:

تقدیم به پدر، مادر و همسر عزیزم

با سپاس فراوان از

اساتید بزرگوارم جناب آقای دکتر حسین رنجبر و جناب آقای دکتر سید هادی پژومان که راهنمایی و مشاوره پایان نامه

تحصیلی اینجانب را بر عهده داشتند.

چکیده

در قانون مجازات اسلامی ۹۲ افساد فی الارض جرمی مستقلی از محاربه است از آنجایی که افساد فی الارض از جرایم حدی بوده و از فقه وارد قانون مجازات کشور گردیده لذا باید معیار فقها در خصوص جرم افساد فی الارض در جرایم اقتصادی رعایت می شد کما اینکه در قانون مجازات افساد فی الارض به صورت گسترده بسیاری از جرایم را دربر گرفته اما در فقه افساد فی الارض موردی احصا شده است. بدون شک قبح فساد مالی در جامعه ریخته شده از آنجائیکه نظام عدالت کیفری ما توفیق چندانی در مهار و کنترل جرایم اقتصادی نداشته است به نظر می رسد مجازات اعدام در این جرایم نتوانسته رسالت خود را به انجام برساند بازنگری در سیاست جنایی فعلی و سنگین تر کردن وزنه اقدامات غیر کیفری و اعمال مدیریت صحیح بر منابع مالی و اقتصادی جامعه میتواند به بهتر شدن اوضاع کمک نماید و با بازنگری و برخورد اصولی و قاعده مند با مفسدین اقتصادی در سایه داشتن قوانین به روز و کارشناسی شده جامعه را از گزند این مجرمین برحذر داشت؛ با اینکه ارائه تعریفی از جرم افساد مشکل به نظر می رسد، با وجود این می توان گفت: «جرم افساد اقداماتی است که موجب فساد گسترده‌ای در جامعه شده یا به دفعات تکرار شود لذا از نظر کمی و کیفی میتواند بررسی گردد و منظور از اخلال شدید برهم زدن نظم عمومی جامعه که باعث هرجومرج و ناامنی در جامعه گردد را شامل می شود که در هر دوره بسته به زمان متغیر است لذا گسترده قید رفتار مجرمانه است و اخلال شدید، خسارت عمده، اشاعه در حد وسیع، قیدی برای نتیجه مجرمانه تلقی شده است. همچنین نمی توان قانون مجازات جدید را ناسخ قانون مجازات اخلالگران دانست و قانون جدید صرفا تایید مندرجات آن قوانین می باشد.

واژگان کلیدی: جرایم اقتصادی، کلان، گسترده، اخلال شدید، افساد فی الارض.

فهرست مطلب

صفحه	عنوان
۱۰	مقدمه
۱۲	بیان مسئله
۱۳	اهمیت و ضرورت انجام تحقیق
۱۳	اهداف تحقیق
۱۳	هدف کلی
۱۳	اهداف جزئی
۱۴	سوالات تحقیق
۱۴	فرضیه های تحقیق
۱۴	روش تحقیق
۱۵	پیشینه تحقیق
۱۶	ساختار تحقیق
۱۷	فصل اول: شناخت جرائم اقتصادی موضوع افساد فی الارض
۱۷	مبحث اول: مفهوم شناسی
۱۷	گفتار اول: مفهوم جرم و انواع آن
۱۷	بند اول: مفهوم جرم
۲۰	بند دوم: انواع جرم
۲۲	گفتار دوم: جرایم اقتصادی
۲۲	بند اول: مفهوم جرایم اقتصادی
۲۶	بند دوم: انعکاس مفهوم جرم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۹۲
۲۸	گفتار سوم: مفهوم افساد فی الارض
۳۱	مبحث دوم: مستندات فقهی جرم انگاری افساد فی الارض
۳۱	گفتار اول: آیات قرآن
۳۲	گفتار دوم: روایات
۳۵	مبحث سوم: تمیز جرایم اقتصادی موضوع افساد فی الارض از مفاهیم مشابه
۳۶	گفتار اول: تفاوت جرایم اقتصادی و جرایم مفاسد مالی
۳۶	گفتار دوم: تفاوت جرایم اقتصادی و جرایم مالی یا جرایم علیه اموال و مالکیت
۳۸	گفتار سوم: تفاوت جرایم اقتصادی و جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی
۴۲	فصل دوم: شرایط تحقق جرائم اقتصادی موضوع افساد فی الارض
۴۲	مبحث اول: ارکان و عناصر تشکیل دهنده جرم افساد فی الارض
۴۲	گفتار اول: عنصر قانونی

۴۳.....	بند اول: رکن قانونی عام جرم افساد فی الارض.....
۴۴.....	بند دوم: رکن قانونی خاص جرم افساد فی الارض.....
۴۵.....	گفتار دوم: عنصر مادی.....
۴۸.....	گفتار سوم: عنصر روانی.....
۶۰.....	مبحث دوم: طرق تحقق جرم افساد فی الارض در قانون مجازات اسلامی.....
۶۱.....	بند اول: معاونت در مصادیق مجرمانه ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی.....
۶۳.....	فصل سوم: چگونگی تعیین کیفر و شیوه دادرسی جرائم اقتصادی موضوع افساد فی الارض.....
۶۳.....	مبحث اول: تعیین کیفر و مجازات جرایم اقتصادی موضوع افساد فی الارض در حقوق ایران.....
۶۴.....	گفتار اول: قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵.....
۶۴.....	گفتار دوم: قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری مصوب ۱۳۶۷.....
۶۴.....	گفتار سوم: قانون مجازات اخلا لگران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹.....
	گفتار چهارم: قانون تشدید مجازات جاعلان اسکناس و واردکنندگان، توزیع کنندگان و مصرف کنندگان اسکناس مجعول مصوب ۱۳۶۹.....
۶۵.....	مبحث دوم: تعیین کیفر در جرایم اقتصادی با موضوع افساد فی الارض.....
۶۷.....	مبحث سوم: آیین دادرسی جرایم اقتصادی موضوع افساد فی الارض.....
۷۲.....	مبحث چهارم: تحلیل بررسی آیین نامه ها و بخش نامه های مربوط به اخلا لگران و مفسدان اقتصادی.....
۷۵.....	مبحث پنجم: جرایم ویژه اقتصادی.....
۷۶.....	مبحث ششم: صلاحیت دادگاه انقلاب در پرونده های اقتصادی:.....
۸۰.....	فصل چهارم: پیشگیری جرایم اقتصادی موضوع افساد فی الارض.....
۸۰.....	گفتار اول: کیفر و مجازات.....
۸۲.....	گفتار دوم: پول شویی.....
۸۳.....	گفتار سوم: سیاست جنایی در قبال پیشگیری جرایم اقتصادی.....
۸۶.....	فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادات.....
۸۶.....	نتیجه گیری.....
۸۹.....	پیشنهادات.....
۹۱.....	فهرست منابع.....
۹۶.....	چکیده انگلیسی.....

مقدمه

تشابه جرم اقتصادی با مفاهیم مشابه موجب شد تا نتوان تعریف جامع و مانعی برای آن ارائه نمود. ارتباط و نزدیکی جرم اقتصادی با فساد مالی، فساد اقتصادی، جرم تجاری یا بازرگانی و ... به گونه ای است که در برخی موارد همپوشانی داشته باشند. در مقایسه فساد مالی با جرم اقتصادی می توان گفت که فساد مالی، با سوءاستفاده از قدرت تفویض شده در جهت منافع شخص اعم از اینکه در بخش خصوصی باشد یا دولتی صورت می گیرد که در آن ویژگی مرتکب جرم (صاحبان قدرت و مستخدمین دولتی یا وابسته به دولت) موضوعیت دارد ولی مرتکب جرایم اقتصادی می تواند هر فردی از اعضای جامعه اعم از کارکنان دولت یا دیگر طبقات اجتماعی باشد. لذا ارتکاب جرایم فساد مالی که صرفاً اعتماد مردم به کارگزاران دولتی را مخدوش می کند بدون اینکه مؤثر در فعالیتهای اقتصادی باشد، نمی تواند مصداق جرم اقتصادی باشد.

فساد اقتصادی نیز به خودی خود جرم محسوب نمی شود بلکه می تواند معیاری برای شناسایی جرم اقتصادی باشد. به عبارت بهتر، فساد اقتصادی رفتاری است که بنیان اقتصادی کشور را مورد تهدید قرار میدهد درحالیکه جرم اقتصادی ناظر به اعمال مخل به سیاست ها و فعالیتهای اقتصادی است. برخی جرایم مالی را جزئی از جرایم اقتصادی می دانند ولی مفهوم جرم اقتصادی با جرایم مالی نیز از نظر طبیعت یا ماهیت و هدف متفاوت است. در جرایم مالی، مصلحت خزانه دولت مورد تعدی و تجاوز قرار می گیرد و از طرفی ارزش موردحمایت، اساساً سرمایه و دارایی اشخاص حقوق خصوصی و عمومی است مانند اختلاس و تدلیس در معاملات دولتی. ولی در جرایم اقتصادی، هدف اولیه و اساسی، حفظ و حمایت از سیستم اقتصادی یعنی ساختارهای مرتبط با تولید، توزیع و مصرف مال و ثروت است مثل پولشویی و اختلال در نظام پولی یا ارزی کشور.

اقتصاد کشور نبض تپنده و قدرت هر جامعه است، بگونه ای که هر اجتماعی با تکیه بر پایه های نظام اقتصادی قدرتمند می تواند از لحاظ سیاسی مطرح و با ثبات بماند و به عبارتی هر کشوری با روی آوردن به اقتصاد محکم و استوار می تواند در جهت دستیابی به یک نظام با صلابت تبدیل گردد اهمیت تحقیق درباره سیاست های جنایی در حقوق اقتصادی و مفاسدی که نظام اقتصادی را دچار بحران و اختلال می نماید، بالاخص در دوران کنونی برای همه دانش پژوهان مهم و ضروری است چرا که استحکام تمام بنیانها، سیستم ها و نظام های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی بر اقتصاد کشور استوار می گردد به عبارت دیگر استخوان بندی و اسکلت همه نظامهای اجتماعی و سیاسی بر پایه اقتصاد کشور متکی است. بنابراین هر گونه تزلزل و بی عدالتی که در آن رسوخ نماید تمام ارکان جامعه را متأثر خواهد نمود بدیهی است عدم وجود تشکیلات سازمان یافته و برنامه ریزی و وجود مشکلات عدیده و گاه سیاست های غلط اقتصادی و صدها عامل ناشناخته دیگر دست به دست هم داده و اقتصاد ما را بسان کلاف پیچیده ای نابسامان نموده است

برای صیانت و حمایت از نظام اقتصادی بایستی برنامه ریزی های دقیق و علمی برای کوتاه مدت و دراز مدت، هم از جهت اقتصادی و هم از لحاظ حقوقی صورت گیرد بنابراین اولین حامی نظام اقتصادی خود علم اقتصاد و آخرین حامی آن حقوق جزا می تواند باشد تدبر و چاره اندیشی اصولی سیستم تقنینی جامعه در قالب شناسایی و جرم انگاری اعمال مذکور به عنوان اولین قدم در راه مبارزه کیفری نقش تعیین کننده ای در موفقیت جامعه در قبال این جرائم دارد؛ لیکن تعدد نهادهای قانون گذار و منابع قانونی، مسامحه در تدوین قوانین و جرم انگاری و حکایت از کاستیهایی در حوزه سیاست جنایی ما در قبال مفاسد اقتصادی دارد آثار سوئی که از مفاسد اقتصادی ایجاد می شود، اقتضاء می نماید که یک سیاست جنائی معقول و منطقی برای مبارزه با این نوع مفاسد، پیشبینی شود ایران در مقایسه با کشورهای دیگر و از دیدگاه بینالمللی در رتبه های بالای فساد قرار دارد بر اساس بررسی های موجود، ایران جزء فساد پذیرترین کشورهای دنیاست با مشخص شدن آثار مخرب و انکارناپذیر فساد اقتصادی در رسیدن به توسعه پایدار و عدالت اجتماعی، مبارزه و کنترل این پدیده شوم، بایستی به اولویت اساسی برنامه های دولت، تبدیل شود در برخورد با جرائم اقتصادی بایستی با حساسیت های خاص و بدون شعارگرایی در قوه قضائیه تعقیب شود مسلماً تدوین لوایح قضایی مناسب در این قلمرو همانند سایر قلمروهای حقوقی از وظایف قوه قضائیه بوده و این قوه بایستی در مبارزه با جرائم اقتصادی تحت تأثیر نگاه های سیاسی و اجرایی غیر قضایی قرار بگیرد مسلماً برخورد شایسته قانونی، تضمینی جهت اقتصاد سالم و جلوگیری از فرار سرمایه خواهد بود. در پایان نامه پیش رو به بررسی جرایم اقتصادی موضوع افساد فی الارض در حقوق ایران که به پنج فصل تدوین شده می پردازیم.

بیان مسئله

در قوانین موجود، گاه عنوان افساد در کنار محاربه و گاه به عنوان جرمی مستقل مطرح شده و در مورد اخیر، گاه مجازات مفسد به صورت دقیق و روشن بیان شده و گاه بدون تصریح به مجازات او، به همین مقدار بسنده شده است که مرتکب به مجازات مفسد یا محارب محکوم خواهد شد. ما بر آنیم تا بررسی نمایم جرایم اقتصادی و مولفه های تشخیص آن چیست و چه تفاوتی با مفاهیم مشابه داشته، همچنین بررسی میکنیم که به چه معیاری جرایم اقتصادی وارد در قلمرو افساد فی الارض می گردد و منظور مقنن از لفظ گسترده و اخلاص شدید در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ چه می باشد و با توجه به قوانین متعدد از جمله ماده ۲۸۶ اخیر الذکر و ماده ۴ قانون تشدید و ماده ۲ قانون اخلاصگران در نظام اقتصادی کدام حاکم است. علی رغم آنکه موضوع افساد و مصادیق آن، مورد توجه برخی فقها و حقوقدانان قرار گرفته است، اما در هیچ یک از منابع موجود فقهی و حقوقی، بحث مبسوطی از مصادیق، گستره و ارکان جرم افساد چنان که شایسته چنین جرم با اهمیتی است - به عمل نیامده است.

افساد فی الارض از عناوینی است که هر چند در قرآن کریم مکرر به کار رفته است اما به صراحت حکم جزایی خاصی برای آن ذکر نشده است. برخی از فقها بر این باورند که افساد فی الارض عنوان مجرمانه ی مستقل و جدا از محاربه است؛ اما مشهور فقها بر این باورند که افساد فی الارض و محاربه، جرم واحدی است.

بدون شک برقراری و حفظ نظم اقتصادی یک جامعه در گرو مبارزه با اخلاصگران در نظام اقتصادی و مجرمین اقتصادی است. این نکته باعث گردیده است که برای جرم اقتصادی قوانین و مقررات و مجازات های متعددی در سطح بین المللی و ملی کشورهای مختلف وضع گردد. در ایران نیز بدین جرم پرداخته شده و قانونگذار بارها بدین مقوله توجه نموده است. از جمله این قوانین، قانون مجازات اخلاصگران اقتصادی است که در سال ۱۳۶۹ به تصویب رسید. در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ نیز بدین امر توجه شده و مجرمین کلان اقتصادی را مفسد فی الارض شناخته است. آنچه وجه مشترک این قانون با قانون مجازات اخلاصگران است، مفسد فی الارض شناختن مجرمینی است که در حد وسیع اقدام به ارتکاب جرم اقتصادی می کنند.

رئیس قوه قضائیه در نامه ای به رهبر معظم انقلاب اسلامی با اشاره به جنگ اقتصادی دشمنان علیه ملت ایران و انجام برخی جرائم از سوی عده ای از اخلاصگران و مفسدان اقتصادی در این شرایط همسو با اهداف دشمنان، درخواست کرد اجازه اقدامات ویژه در برخورد قاطع و سریع در چارچوب قانون مجازات اخلاصگران در نظام اقتصادی کشور و قانون مجازات اسلامی داده شود. در این نامه پیشنهاد شده است که هرگونه تعلیق و تخفیف مجازات اخلاصگران و مفسدان اقتصادی ممنوع باشد. رهبر انقلاب اسلامی با این پیشنهادها موافقت و تأکید کردند: مجازات مفسدان اقتصادی سریع و عادلانه انجام گیرد و در مورد اتقان احکام دادگاهها دقت لازم توصیه شود.

لذا بر آنیم تا بررسی کنیم که آیا از نظر موازین فقهی و حقوقی می توان جرایم اقتصادی را از مصادیق افساد فی الارض دانست؟ و یا بطور کلی از قلمرو افساد فی الارض خارج می باشند؟ آیا با استناد به ماده ۲۸۶ ق.م.ا. مصوب ۱۳۹۲: ماده ۲ قانون اخلاکگران در نظام اقتصادی و ماده ۴ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء اختلاس و کلاهبرداری نسخ شده است یا خیر؟

در این پایان نامه، ابتدا با استفاده از مبانی فقهی و اصول حقوقی، موضوعیت و چهارچوب افساد فی الارض را مشخص نموده و سپس، ضمن تبیین جرایم اقتصادی، معلوم می گردد که آیا تمام مصادیق جرایم اقتصادی نوعی افساد فی الارض تلقی می شوند یا فقط به برخی مربوط می گردد و یا اینکه اساساً افساد فی الارض ارتباطی با جرایم اقتصادی پیدا نمی کند.

اهمیت و ضرورت انجام تحقیق

هرچند جرایم اقتصادی و مبارزه با آنها از اهمیت به سزایی برخوردار است، اما توجه به نوع نگرشی که اتخاذ می کنیم و عکس العمل و تبعاتی که از تقابل و مبارزه با بزهکاری مذکور پدید می آید، لازم و ضروری به نظر می رسد. حقوق کیفری اقتصادی ما، از شفافیت لازم برخوردار نیست، واژگان مبهم و کلی در مهم ترین متن قانونی جرایم اقتصادی (قانونی مجازات اخلاکگران در نظام اقتصادی کشور) نظیر «اخلال عمد» و «کلان» بدون تعریف و تعیین قلمرو آن و سپس تغییر رویکرد قانونگذار و ذکر عنوان کلی تری همچون افساد فی الارض، باعث تفسیرهای گوناگون و سر در گمی قضات، شکات، متهمان و وکلای آنان شده و نهایتاً موفقیت لازم در برخورد قانونمند با جرایم را به دنبال ندارد. لذا ذکر این مختصر می تواند هم برای قانونگذار محترم و هم برای قضات، یک راهنما باشد و افقی را روشن سازد که در جرم انگاری جرایم اقتصادی و یا در رسیدگی به آنها، تا چه اندازه مجاز به بهره برداری از عنوان افساد فی الارض هستند و قاعدتاً، قدمی جدی در جهت رفع ابهامات و اشکالات موجود خواهد بود.

اهداف تحقیق

هدف کلی :

- بررسی جرایم اقتصادی موضوع افساد فی الارض در حقوق ایران

اهداف جزئی :

- بررسی مفاهیم و تعاریف و واژگان مربوط به افساد فی الارض

- هدف از انجام این پژوهش بررسی مصادیق جرایم اقتصادی

- شناسایی ابهامات و خلاهای قانونی و حقوقی جرایم اقتصادی موضوع افساد فی الارض به منظور ارائه راهکارها و راه حل های منطقی و سازشی جهت پیشبرد سطح نظام عدالت حقوقی و قضایی ایران.

سوالات تحقیق

- ۱- آیا افساد فی الارض یک عنوان مجرمانه مستقل جزایی محسوب می گردد؟
- ۲- با فرض پذیرش استقلال افساد فی الارض، آیا معیار فقها در مورد افساد فی الارض در جرایم اقتصادی رعایت می شود؟
- ۳- آیا مجازات اعدام در افساد اقتصادی، جنبه بازدارندگی لازم را در پی داشته است؟
- ۴- منظور از لفظ «گسترده» و «اخلال شدید» در ماده ۲۸۶ق.م.ا. مصوب ۱۳۹۲ چه می باشد؟ آیا مقنن کیفیت را مدنظر داشته یا کمیت را؟

فرضیه های تحقیق

- ۱- به نظر می رسد، با توجه به دلایل و مستندات موجود، نتوان افساد فی الارض را یک عنوان جزایی مستقل به حساب آورد.
- ۲- با توجه به اینکه فقها، نتیجه ی امر (یعنی اخلال) را مدنظر قرار می دهند و به عبارتی از نظر ایشان، نتیجه به امر موضوعیت دارد، ظاهراً قانونگذار این معیار را رعایت نکرده است.
- ۳- از آنجائیکه نظام عدالت کیفری ما توفیق چندانی در مهار و کنترل جرایم اقتصادی نداشته است، به نظر می رسد مجازات اعدام در این جرایم نتوانسته رسالت خود را به انجام برساند.
- ۴- منظور از گسترده در صدر ماده تعدد و تکرار مصادیق رفتارهای مجرمانه است و وصف گسترده قیدی برای رفتار و ناظر به کمیت ارتکاب افعال مجرمانه است.

روش تحقیق

این تحقیق از لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ نوع روش تحقیق، تحلیلی- توصیفی پیمایشی است. در این تحقیق به روش کتابخانه ای از نظرات حقوق دانان و نویسندگان داخلی و خارجی استفاده می شود و تلاش فراوان شده است با مطالعه نظرات و دیدگاه های متنوع آنان و استدلال و دیدگاه های حقوقی نویسنده پایان نامه، در این قضیه مطالب به نحو صریح و واضح و حقوقی بیان شود و از آنجایی که در این میان حقوق ایران مبنای کار واقع شده است، تلاش گردید تا با استفاده از نظرات و آراء قضایی و حقوقی و دیوان عالی کشور در زمینه کاربردی هم این تأسیس حقوقی مورد دقت و کنکاش قرار گیرد تا عمق آن بیشتر برای خواننده مشخص شود.

پیشینه تحقیق

در رابطه با موضوع تحقیق فوق تاکنون پژوهش‌هایی صورت گرفته که در برخی از حوزه‌ها به صورت جزئی با این پایان‌نامه مرتبط است اما به صورت کامل در رابطه با موضوع مذکور بر اساس قانون جدید مصوب ۱۳۹۲ تاکنون تحقیقی به رشته تحریر در نیامده است. ولی قبل از تدوین پایان‌نامه حاضر می‌توان به تحقیقات ذیل اشاره نمود:

۱- طوسی، محمدبن الحسن؛ (۱۳۶۳)، الاستبصار، دار الکتب العلمیه، چهارم، ج ۴. ۲۳۱.

تبیین فقهی جرم افساد در متون فقهی موارد متعددی از جرائم مشاهده می‌شود که برخی از فقها موضوع آن را بر افساد فی الارض تطبیق نموده‌اند. مجازات آتش افروز در روایت معتبره سکونی از امام صادق (ع) آمده است: حضرت علی (ع) در مورد مردی که در خانه افرادی آتش افکند و در نتیجه آن خانه و اشیای درون آن سوختند، حکم کردند که افروزنده آتش باید خسارت خانه و آنچه را درون آن بوده بپردازد و پس از آن کشته شود. با عنایت به اینکه در روایت سکونی، سوختن انسانها فرض نشده است، بنابراین حمل روایت بر قصاص، خلاف ظاهر است. زیرا بر اساس روایت، هرگاه شخصی اقدام به آتش زدن خانه‌های افراد دیگر نماید، ضامن خسارات وارد شده بوده و علاوه بر آن کشته نیز خواهد شد؛ خواه نفسی را تلف کرده باشد یا خیر؛ چنان‌که تأمل در روایت ما را به این نکته می‌رساند.

۲- ولیدی، محمد صالح؛ (۱۳۹۳)، حقوق کیفری اقتصادی، چاپ دوم، تهران: نشر میزان، ص ۳۸.

با سیری در قانونگذاری پس از انقلاب اسلامی، قانونی که به صورت هدف مند و با رویکرد حمایت از نظام ساختاری اقتصادی کشور تدوین شد باشد، به ندرت مشاهده می‌گردد. در سال ۱۳۶۹ قانون مجازات اخلاک‌گران در نظام اقتصادی و پس از آن قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز باهدف کاهش آسیب‌های ساختار اقتصادی در سطوح میانی و کلان تصویب گردید. آنچه در ماده ۲۸۶ ق.م.ا به عنوان اخلاک در نظم اقتصادی در زمره ی طرق افساد فی الارض بیان گردیده است، غالباً ناظر به جرایمی است که در این قوانین به آنها اشاره گردید و موضوع بحث در حقوق کیفری اقتصادی هستند. گرایش حقوق کیفری اقتصادی عادتاً در خصوص ماهیت و طبع قضایی و عناصر اختصاصی فعالیت‌های اقتصادی متقابلانه و غیرمجاز اشخاص حقیقی و حقوقی مصرح در قانون است که به قصد ثروت اندوزی و صدمه زدن به منافع عمومی و اخلاک در نظام اقتصادی کشور ارتکاب می‌شوند.

اما لازم به ذکر است، که در سوابق پژوهشی موجود در کشور، کتابها، مقالات و پایان‌نامه‌ها، بیشتر به بررسی محاربه پرداخته و کمتر توجهی اولاً به افساد فی الارض شده است. ثانیاً، در مواردی هم که افساد فی الارض را تبیین نموده‌اند، نظریات دوگانه، یعنی اجتماع و افتراق محاربه و افساد فی الارض، مورد تحلیل و بررسی قرار نگرفته و صرفاً یک دیدگاه موافق با رویه ی قضایی را اتخاذ نموده‌اند، بدون اینکه تحلیلی از نظر مخالفین عنوان مذکور، ارائه داده باشند. از طرفی، در خصوص ارتباط دو عنوان (فساد فی الارض و جرایم اقتصادی) هیچ‌گونه کتاب یا منبعی که به بیان این

موضوع پرداخته باشد، وجود ندارد. در پایان نامه حاضر تلاش گردیده است با مطالعه ی همه جانبه افساد فی الارض و جرایم اقتصادی، موضوع افساد در جرایم اقتصادی و ارتباط این دو با یکدیگر، مورد تدوین و بررسی قرار گیرد.

ساختار تحقیق

این پژوهش با عنوان « تبیین و بررسی جرایم اقتصادی موضوع افساد فی الارض در حقوق ایران » که در ۵ فصل به تبیین این موضوع می پردازد به نحوی که:

ابتدا به بررسی کلیات تحقیق مشتمل بر بیان مسئله و اهمیت و اهداف تحقیق و..... پرداخته است.

فصل اول این تحقیق به تبیین ادبیات پژوهش، مشتمل بر مفهوم جرم، انواع آن و مفهوم جرایم اقتصادی و افساد فی الارض و..... و سپس به بررسی مستندات فقهی افساد فی الارض پرداخته است.

فصل دوم این تحقیق به بررسی شرایط تحقق جرائم اقتصادی موضوع افساد فی الارض پرداخته است.

فصل سوم این تحقیق به بررسی چگونگی تعیین کیفر و شیوه دادرسی جرائم اقتصادی موضوع افساد فی الارض پرداخته است.

فصل چهارم این تحقیق به بررسی نحوه پیشگیری جرایم اقتصادی موضوع افساد فی الارض پرداخته است.

و نهایتاً فصل پنجم به نتیجه گیری و پیشنهادات پرداخته است.

فصل اول: شناخت جرائم اقتصادی موضوع افساد فی الارض

مبحث اول: مفهوم شناسی

قبل از اینکه وارد بحث بررسی جرایم اقتصادی موضوع افساد فی الارض شویم، لازم است به تعریف واژه‌ها و اصطلاحات پردازیم، بنابراین برای آشنایی با موضوع پایان نامه و برای درک فهم بهتر اول مفهوم جرم، انواع آن و مفهوم جرایم اقتصادی و افساد فی الارض و ..... و سپس به بررسی مستندات فقهی افساد فی الارض می پردازیم.

گفتار اول: مفهوم جرم و انواع آن

بند اول: مفهوم جرم

بدون تردید یک واقعه انسانی مخالف نظم اجتماعی و یا مضر به حال فرد یا جامعه، باید از سایر اعمال و رفتار آدمی متمایز و واجد اوصاف و شرایط خاصی باشد تا بتوان آن را جرم نامید. به علاوه از نظر دانش حقوق جزای عمومی، وظیفه تشخیص اعمالی که نظم اجتماعی را مختل می سازند و یا موجب ضرر و زیان فرد یا جامعه می شوند به عهده قانون گذار است پس ملاک تشخیص جرم، قانون است ولی شناخت جرم تنها با وجود متون قانونی فراهم نخواهد شد، بلکه برای اینکه جرم از نظر علمی مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد، لازم است:

اولاً: پدیده جرم در خارج وجود نداشته باشد.

ثانیاً: علیرغم اختلافی که در طبیعت قضائی انواع جرائم موجود است، مع هذا همه آنها در یک امر مشترکند و آن اینکه عموماً مضر به مصالح و منافع فرد یا جامعه هستند، بنابراین مفهوم جرم باید عام و کلی باشد.

ثالثاً: مفهوم جرم نیز مانند سایر پدیده‌های قابل تجزیه و تحلیل است، هر چند نمی توان جرم را مانند سایر پدیده‌های مربوط به رشته‌های علوم تجربی در آزمایشگاه‌ها مورد مطالعه و بررسی قرار داد با این وجود امروزه جرم به کمک ملاحظات آماری و استفاده از روش‌های علمی تحقیقی در مسائل اجتماعی - مانند مصاحبه و تهیه پرسشنامه و آمارگیری و تجزیه و تحلیل‌های آماری - قابل مطالعه و بررسی است.

علیرغم تعریف‌های بسیاری که درباره پدیده جرم ارائه شده، هنوز تعریفی از جرم که در کلیه زمان‌ها و مکان‌ها مورد قبول همگان باشد، در دست نیست، بلکه هر یک از صاحب نظران به اقتضاء رشته‌های علمی و تخصصی خود جرم را تعریف کرده‌اند، همچنین تقسیم بندی‌های مختلفی از جرم ارائه کرده‌اند.

بند ۴ اصل ۱۵۶ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر کشف جرم و تعقیب و تعزیر مجرمین و اجرای حدود و مقررات مدون جزائی اسلام، که در مقام تعیین یکی از مهم‌ترین وظایف قوه قضائیه است و همچنین اصل ۳۶ قانون

مزبور که ناظر بر حقوق ملت است و طبق آن حکم به مجازات و اجرای آن باید تنها از طریق دادگاه صالح و به موجب قانون باشد، مبین اتکای جرم بر قانون است. بدین ترتیب در معنی عام کلمه جرم عبارت است از ارتکاب عمل ممنوع یا ترک فعل واجب با ضمانت اجرای کیفری مقرر به وسیله قانون با مقامات یا ارگان‌های عمومی صلاحیت دار.

بر همین اساس قانون گذار در ماده ۳ قانون راجع به مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۶۱) مبادرت به تعریفی جامع و مانع و قانونی از جرم نموده و صراحتاً مقرر می‌دارد: «فعل یا ترک فعلی که مطابق قانون قابل مجازات یا مستلزم اقدامات تأمینی و تربیتی باشد جرم محسوب است و هیچ امری را نمی‌توان جرم دانست مگر اینکه به موجب قانون برای آن مجازات یا اقدامات تأمینی و تربیتی تعیین شده باشد»^۱. «هر رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل که در قانون برای آن مجازات تعیین شده است جرم محسوب می‌شود.» در مورد تعریف جرم به ضمانت اجرای کیفری مجازات‌های مقرر در ماده ۱۲ قانون مزبور اکتفا نموده و مقرر می‌دارد: «هر فعل یا ترک فعلی که در قانون برای آن مجازات تعیین شده باشد جرم محسوب می‌شود».

قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، در ماده ۲، جرم را چنین تعریف می‌کند: «هر رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل که در قانون برای آن مجازات تعیین شده است. جرم محسوب می‌شود» در ارتباط با این تعریف نکاتی قابل توجه است.

۱- چنانچه نص قانونی وجود نداشته باشد. می‌توان هیچ عملی را جرم محسوب نمود.

۲- جرم تنها شامل افعال خلاقیت نیست. بلکه ترک فعلی که به موجب قانون ممنوع باشد نیز جرم تلقی می‌شود.

۳- در تعریف دیگری که قانونگذار جرم نموده چنین گفته است: «هر فعل یا ترک فعلی که مطابق قانون قابل مجازات یا مستلزم اقدامات تأمینی و تربیتی باشد. جرم محسوب است»^۲.

از مقایسه این تعریف با تعریف جدید قانونگذار از جرم، معلوم می‌شود که قانونگذار جمله «یا مستلزم اقدامات تأمینی و تربیتی باشد» زاید دانسته، از این رو، تعریف جدید آن را حذف کرد و به همین دلیل، لازم می‌آید که مجازاتی که بر اقدامات تأمینی و تربیتی مترتب است، فاقد اثر قانونی باشد. ولی باید گفت این برداشت به چند دلیل صحیح نیست: اول این که قانونگذار در ماده اول از قانون مجازات اسلامی می‌گوید: «قانون مجازات اسلامی راجع است به تعیین انواع جرایم و مجازات و اقدامات تأمینی و تربیتی که علیه مجرم، اعمال می‌شود». بنابراین، قانونگذار «اقدامات تأمینی و تربیتی» را به عنوان یکی از واکنش‌های قانونی علیه جرم قرار داده است. دوم اینکه در ماده ۱۱ ق.م.ا آمده است: «مقررات و نظامات دولتی، مجازات و اقدامات تأمینی و تربیتی باید به موجب قانونی باشد که قبل از وقوع جرم مقرر شده است...» و نیز با توجه به بند ۳ از همین ماده معلوم می‌شود که حذف عبارت «اقدامات تأمینی و تربیتی» از تعریف

^۱ - قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲

^۲ - ولیدی، صالح؛ (۱۳۸۹)، حقوق جزای عمومی، ج ۲، ص ۲۴، به نقل از الاحکام السلطانیه، نوشته الماوردی

جرم، موثر در مقام نیست. به عبارت دیگر، کلیه اقدامات تأمینی و تربیتی به عنوان واکنش علیه جرم، قانونی مصوب می‌شود. سوم این که، بر اساس فصل یازدهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، که به بیان وظایف قوه قضائیه می‌پردازد یکی از راه‌های پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمان را انجام «اقدامات مناسب» ذکر کرده است (اقدامات مناسب) می‌تواند از قبیل: نگاهداری مجرمان در کارگاه‌های کشاورزی و صنعتی، نگاهداری مجانین در تیمارستان‌ها و نگاهداری کودکان بزه‌کار در کانون اصلاح و تربیت باشد و همین خود «اقدامات تأمینی و تربیتی» است که قاضی برای پیشگیری از وقوع جرم اعمال می‌کند.

یکی از ضمانت اجرای نقض اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها، ماده ۵۷۵ قانون مجازات اسلامی است که مقرر می‌دارد: «هرگاه مقامات قضایی یا دیگر مأموران ذیصلاح برخلاف قانون، توقیف یا دستور بازداشت یا تعقیب جزایی یا قرار مجرمیت کسی را صادر نمایند، به انفصال دائم از سمت قضایی و محرومیت از مشاغل دولتی به مدت پنج سال محکوم خواهند شد».

جرم شناسان، ناسازگاری افراد را در اجتماع، عمل ضد اجتماعی و جرم می‌نامند.

«الف کین برگ» جرم شناس سوئدی، ناسازگاری فرد را در اجتماع، عمل ضد اجتماعی ذکر کرده است.

«انریکو فری» استاد حقوق جزا و جامعه‌شناسی ایتالیایی (۱۹۲۴ - ۱۸۵۶)، هر فعلی را که به حقوق افراد ضرر و زیان وارد آورد، ضد اجتماعی و جرم نامیده است.

«رافائل گاروفالو» جرم شناس و قاضی ایتالیایی (۱۹۳۴ - ۱۸۵۱)، معتقد است که جرایم بر دو نوعند:

اول: جرایم طبیعی که احساسات اولیه بشر یعنی عطف و شفقت را از بین می‌برند و حیثیت و شرافت را در هر گروه اجتماعی جریحه دار می‌کنند؛ این احساسات همیشه در نهاد بشر وجود دارد و تغییر ناپذیر است و از گذشته‌های ملاحظه تشخیص خوب از بد قرار گرفته است.

دوم: جرایم قراردادی که به احساسات تحول‌پذیر و تکامل یافته، لطمه می‌زند.

فقها جرم را چنین تعریف کرده‌اند: «جرم، عبارت است از انجام دادن فعل، یا گفتن قولی که قانون اسلام آن را حرام شمرده و بر فعل، آن کیفری مقرر داشته است؛ یا ترک فعل یا قولی که قانون اسلام آن را واجب شمرده و برای آن ترک، کیفری مقرر داشته است؛ و این از آن جا نشأت گرفته که هر کس از اوامر و نواهی خدای تعالی سرپیچی کند، برای او کیفر و مجازاتی تعیین شده است و آن کیفر، یا در دنیا گریبان‌گیر مجرم می‌شود که در این صورت به وسیله امام (ع) یا نایب او یعنی حاکم شرع و ولی امر و فقیه جامع‌الشرایط، یا قضات منصوب از طرف او به اجرا در می‌آید...» و یا

گفته شده «جرم، امور ممنوع شرعی است که خداوند به وسیله اجرای کیفر حد یا تعزیر، مردم را از ارتکاب آن باز می‌دارد»^۱

فقها و صاحب نظران اسلامی، به جای تعریف جرم، آن را به اعتبار انواع مجازات، طبقه‌بندی کرده‌اند.^۲

بند دوم: انواع جرم

در حقوق جزای ایران، جرایم بر پایه نوع مجازات آن‌ها در اسلام و مطابق با منابع فقهی، طبقه‌بندی شده‌اند: جرایم موجب قصاص یا دیه، مانند قبل و ایجاد جراحات؛ جرایم منجر به حد، مانند زنا و شرب خمر؛ و جرایم تعزیر، مانند جاسوس کردن و قاچاق مواد مخدر.^۳ برای جلوگیری از اطاله بحث فقط چند تا نوع جرم که مورد بحث موضوع و متغیرهای بحث ما می‌باشند را تعریف کوتاهی می‌کنیم.

۱- جرایم مقید و مطلق

جرم را، از آن حیث که صرف ارتکاب عمل، جرم تلقی می‌شود یا حصول نتیجه مجرمانه به جرم مقید (مادی) و مطلق (رسمی) تقسیم کرده‌اند.

در جرم مادی تحقق جرم منوط به حصول نتیجه مجرمانه است. مانند قتل و سرقت؛ ولی در جرم رسمی، خود انجام دادن کار مجرمانه، با قطع نظر از نتیجه آن، از دیدگاه مقنن، جرم تلقی می‌شود، مانند جعل اسکناس.^۴

۲- جرم تام، محال، عقیم

در صورتی که تمام عملیات اجرایی جرم به وقوع بپیوندد. آن را جرم تام می‌گویند و برای تشخیص اینکه جرم در چه زمانی تام تلقی می‌شود؛ میان جرائم مطلق و مقید تفکیک قائل شده‌اند. در برابر جرم تام، جرم محال و جرم عقیم قرار دارد.

مراد از جرم محال، جرمی است که به واسطه شرایط موجود، تحقق آن ممکن نیست مانند مسموم کردن با مواد غیر سمی.

جرم عقیم نیز جرمی است که در آن مقصود بزهکار ارتکاب حاصل نشود، مانند اقدام به قتل نافرجام.^۵

^۱ - ماوردی، ابوالحسن؛ (۱۳۹۳)، الاحکام السلطانیة، قاهره: مکتب الاعلام الاسلامی، ص ۲۱۱.

^۲ - موسوی خمینی، سید روح الله؛ (۱۴۱۸)، تحریر الوسیله. جلد اول، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، صص ۵۵۰ - ۴۵۵.

^۳ - عوده، عبدالقادر؛ (۱۳۷۹)، الشریع الجنایی الاسلامی، ج ۱، مقارناً بالقانون الوضعی، ایران، قوانین و احکام، مجموعه کامل قوانین و مقررات جزایی، تدوین غلامرضا حجتی اشرفی، تهران، ص ۸۳.

^۴ - نوریها، رضا؛ (۱۳۹۲)، زمینه حقوق جزای عمومی، تهران، انتشارات گنج دانش، چاپ ۳۴، ص ۲۶۰؛

^۵ - رحیمی نژاد، اسماعیل؛ (۱۳۹۱)، آشنایی با حقوق جزا و جرم شناسی، تهران، ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی چاپ اول، ص ۱۴۳